

הבית שאנו בונים ביחד

רצף הפרשיות תרומה, תצווה, כי תישא, ויקהל ופקודי מעורר תמיהות. מתוארים בו לפרטי פרטים מבנהו ורכיביו של המשכן, המקדש הנייד שבני ישראל נשאו עמם בנדודיהם במדבר. עניין זה תופס כמעט את כל השליש האחרון של ספר שמות. לשם מה האריכות הזו? במה מועילה הפרטנות? הרי המשכן היה רק בית עראי לשכינה, שהוחלף לבסוף במשכן בירושלים.

ועוד, מדוע בכלל נמצא סיפור בניית המשכן בספר שמות? מקומו הטבעי הוא בספר ויקרא, המוקדש בעיקרו לענייני עבודת המשכן והקורבנות. ספר שמות, לעומת זאת, הוא ספר שמתאימה לו כותרת המשנה 'לידתה של אומה'. מסופר בו כיצד הפכו בני ישראל ממשפחה לעם ומעבדים לבני חורין. מגיעים בו לשיא בברית שכרת ה' עם העם הזה בהר סיני. מה לכל זה ולמשכן? דרך זו לסיים את הספר נראית מוזרה.

אני מאמין שלכל זה יש סיבה עמוקה מאוד. הבה ניזכר תחילה בקורות בני ישראל עד לנקודה זו בספר שמות. קורות אלו הן סדרה ארוכה של תלונות. בני ישראל התלוננו כאשר התערבותו הראשונה של משה החמירה את מצבם. אחר כך בים סוף הם אמרו למשה, "המבלי אין קברים במצרים לקחתנו למות במדבר? מה זאת עשית לנו להוציאנו ממצרים? הלא זה הדבר

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

אשר דברנו אליך במצרים לאמר 'חדל מלמנו ונעבדך את מצרים, כי טוב לנו עבד את מצרים ממתנו במדבר!' (שמות יד, יא-יב).

אחרי שחצו את הים בחרבה המשיכו להתלונן. תחילה על מחסור במים, אחר כך שהמים מרים, אז על מחסור במזון ואז שוב על מחסור במים. לאחר מכן, שבועות ספורים לאחר ההתגלות בהר סיני - הפעם היחידה בתולדות האדם שא-לוהים התגלה לאומה שלמה - הם עשו את עגל הזהב. אם שרשרת נסים חסרת תקדים אינה יכולה לחלץ מהעם הזה תגובה בוגרת, מה כן יכול?

זהו השלב שה' אומר בו: **שיבנו משהו ביחד**. צו פשוט זה גרם לבני ישראל להחליף את עורם. כל משך בניית המשכן לא נשמעו תלונות. האנשים והנשים תרמו - חלקם זהב, חלקם כסף, חלקם ארד, היו שהביאו עורות ויריעות, אחרים תרמו מזמנם ומכישרונם. הם תרמו הרבה כל כך, עד שמשה היה צריך לומר להם להפסיק. כלל גדול מתנסח כאן: **אנחנו משתנים לא באמצעות מה שא-לוהים עושה למעננו, אלא באמצעות מה שאנחנו עושים למענו**.

כל עוד כל משבר נענה בנס, בני ישראל נשארו תלותיים. אין פלא שההתאוננות הייתה תגובת המחדל שלהם. כדי לצמוח אל הבגרות והאחריות הם היו צריכים להפוך ממקבלים סבילים של ברכות ה', ליוצרים פעילים. עם ישראל היה צריך להיעשות "שותף להקדוש ברוך הוא במעשה בראשית"¹. כך הוא גם בחייו של כל אדם: כדי לעבור מילדות לבגרות יש לעבור מהיפנות לבנייה.

היהדות היא קריאתו של א-לוהים לנו לקבל את האחריות לידינו. הוא איננו רוצה שנסמוך על הנס. הוא איננו רוצה שנהיה

צדקה ורווחה. אני מאמין שהיהדות מעדיפה בכירור את החברה על פני המדינה, מפני שהיא יודעת - וזהו הנושא המרכזי בספר שמות - שלא מה שא-לוהים או הזולת עושה למעננו משנה אותנו, אלא מה שאנו עושים למען הזולת. הנוסחה היהודית, כך נראה לי, היא 'מדינה קטנה, חברה גדולה'.

איש לא העמיק להבין את מהותה של חברה דמוקרטית יותר מאלקסיס דה-טוקוויל. כשביקר הוגה צרפתי זה בארצות הברית בשנות השלושים של המאה התשע-עשרה הוא התרשם כי חוזקה של מדינה זו טמון במה שהוא כינה 'אמנות ההתאגדות', אותה נטייה של האמריקנים להתקבץ בקהילות ובארגונים וולונטריים כדי לעזור זה לזה ולא להשאיר את המלאכה לממשלה ריכוזית. לו היה זה אחרת, לו היו הבריות תלויות לגמרי במדינה, החופש הדמוקרטי היה בסכנה.

באחת הפסקאות הבלתי נשכחות ביצירת המופת שלו 'הדמוקרטיה באמריקה' הוא אומר שעל הדמוקרטיה מרחפת סכנה של צורת דיכוי חדשה לגמרי, שלא הייתה כמוה בעבר. דבר רע יקרה כשאנשים יתקיימו בתוך עצמם ולמען עצמם בלבד, ויותרו את בקשת הטוב המשותף לממשלה. כך ייראו החיים במדינה כזו:

מעל לכל אלה [האזרחים] מתנשא שלטון אדיר ואפוטרופסי, המקבל עליו להבטיח את הנאותיהם ולהשגיח על גורלם לברו. זהו שלטון מוחלט, פרטני, סדיר, שקול, מתון ורואג לעתיד. אולי היה דומה לשלטון אבהי אילו שם לו כמוהו למטרה להכשיר

תלויים בזולתנו. הוא רוצה שנהיה לשותפיו, שנכיר שכל מה שיש לנו בא ממנו - אבל מה שייעשה במה שיש לנו תלוי בנו, בבחירות שלנו, במאמצים שלנו. זהו איזון עדין שקשה להגיע אליו. קל לחיות חיי תלות. באותה מידה קל להיסחף לקצה השני, לאמירה "כחי וְעַצְמִי יְדִי עֲשֶׂה לִי אֶת הַחַיִּל הַזֶּה" (דברים ה, יז). תפיסת העולם היהודית היא שכל מה שאנו משיגים הוא פרי מאמצינו, אך לא פחות מכך הוא תוצר של ברכת ה'.

בניית המשכן הייתה המיזם הגדול הראשון שבני ישראל ביצעו ביחד. הוא דרש מהם נדיבות וכישרון. הוא סיפק להם הזדמנות להחזיר לקב"ה מעט ממה שהוא נתן להם. הוא האציל עליהם את הכבוד שבעמל ובמעש היצירתי. הוא הביא לידי סיום את תהליך לידתם כאומה, וסימל את אתגרי העתיד המחכים להם. החברה שהם נקראו לכוונן בארץ ישראל היא חברה שבה כל פרט יתרום את חלקו. היא נועדה להיות - כפי שקראתי לאחד מספריי - 'הבית שאנו בונים ביחד'.

נמצאנו למדים שאחד האתגרים הגדולים ביותר של המנהיגות היא לתת לציבור הזדמנות לתת, לתרום, להשתתף. הדבר דורש צמצום עצמי של המנהיג, שישאיר גם לאחרים מקום להוביל. כמאמר הפתגם המיוחס ללא-רצה, "כשיש מנהיג טוב, העם אומר 'המנהיג עשה זאת'. כשיש מנהיג גדול, העם אומר 'עשינו זאת בעצמנו'".

אבחנה יסודית במדע המדינה היא זו שבין מדינה וחברה. המדינה מייצגת את מה שהמנגנון הממשלתי עושה בשבילנו בעזרת חוקים, בתי משפט, מיסוי ותקצוב. החברה היא מה שאנחנו עושים זה למען זה באמצעות קהילות, אגודות וולונטריות וארגוני

את בני האדם לגיל הגברות; אלא שכל מבוקשו רק להשאירם ילדים לעולם ועד; נעים לו לראות את האזרחים בהנאותיהם, ובלבד ששימו בהן את כל מעייניהם. ברצון הוא פועל למען אושרם, אבל רוצה הוא להיות הגורם היחיד והפוסק היחיד בעניין; הוא דואג לביטחונם, חוזה מראש את צורכיהם ומבטיח את סיפוקם, מקל על תענוגותיהם, מנצח על ענייניהם העיקריים, מנהל את תעשייתם, מסדיר את עיזבונותיהם, מחלק את ירושותיהם; וכי לא יוכל לחסוך מהם כליל את טורח החשיבה ואת עמל החיים?²

טוקוויל כתב מילים אלו לפני כמאה ושמונים שנה, אך דבריו מפליאים לתאר לאן גולשות חברות מסוימות באירופה: הכול מדינה, אין חברה. מלוא כל הארץ ממשלה, ולקהילה כמעט אין מקום.³ טוקוויל לא היה הוגה דתי. בכתביו אין שום אזכור לתנ"ך. אבל החשש שלו היה זהה לזה שספר שמות מבטא. כאשר כוח מרכזי - ויהיה זה אפילו אֱלֹהִים בכבודו ובעצמו - עושה הכול בשם העם, התפתחותו של העם נתקעת. הוא מתלונן במקום לפעול. הוא נכנע בקלות לייאוש. כאשר המנהיג, משה במקרה שלנו, נעדר, העם עושה מעשים מטופשים כמו בניית עגל זהב.

יש רק פתרון אחד: להפוך את העם לאדריכל-שותף של גורלו, לתת לבניו לבנות משהו ביחד, לגבש אותם כקבוצה ולהראות להם שאינם חסרי ישע, שהם אחראים לפעול במשותף ומסוגלים לעשות זאת. בפתחת ספר בראשית אֱלֹהִים בורא את העולם כבית לבני האדם. בסיום ספר שמות בני אדם בונים את המשכן כ'בית' לאֱלֹהִים.

מכאן עקרון היסוד היהודי, שאנו נקראים להיות שותפיו של הקב"ה בכריאה. ומכאן גם המסקנה: מנהיגים אינם פועלים בשם הציבור, אלא מלמדים אותו איך לפעול למען עצמו. לא מה שאֱלֹהִים עושה למענו סולל לנו את הדרך אל האחריות וזקיפות הקומה, אלא מה שאנחנו עושים למענו.

1 שבת י ע"א.

2 אלקסיס דה־טוקוויל, הדמוקרטיה באמריקה, ירושלים תשס"ח, עמ' 763.

3 אינני מבקש לרמוז שלמשלה אין תפקיד, ושיש להשאיר הכול לארגוני החברה האזרחית. רחוק מכך. יש דברים שרק ממשלות יכולות להשיג - ובהם שלטון החוק, ההגנה על המולדת, אכיפת סטנדרטים אתיים וחלוקה הוגנת של מוצרים הנחוצים לקיום בכבוד. הכול עניין של איוון.